

RECENZE — REFERÁTY — ZPRÁVY

Historismus a historicismus

Tak se nazývá jeden z oddílů Kosíkovy Dialektiky konkrétního.¹ Skutečnost, že se v knize filosofa dostává pozornosti jednomu z ústředních problémů moderního historického myšlení, obrací k Dialektice konkrétního zájem i historiků. Protože však jde o práci z vlastní filosofie a ne o speciální příspěvek k filosofii dějin nebo metodologii a protože historicismus a historicismus je jenom jedním z problémů, s nimiž se Kosík vyrovnává, nemřívá moje poznámky ke knize jako celku, ale pouze k jejím historickým stránkám. Protože Kosíkovy úvahy o historičnosti nabývají plného smyslu až v souvislosti s celkovou myšlenkovou konstrukcí knihy, mají moje připomínky jen nesoustavný charakter; reaguji jimi na podněty, které vyplývají z konfrontace Kosíkových myšlenek s teorií a praxí historické vědy. Pro jejich neucelenost ponechávám i subjektivní formulaci.

1. Historický aspekt Dialektiky konkrétního není neorganickým exkursem ve filosofické knize. Má svoje odůvodnění v subjektivních i objektivních okolnostech. Pokud se týče subjektivní motivace historického podtextu Kosíkova filosofování, nelze nepřipomenout ráz jeho dřívějších prací. Historická zakotvenost filosofické analýzy je typickým rysem Kosíkova myšlení a přinesla svoje výsledky.² Nelze to ani dost zdůraznit při diskusi o metodě a povaze Kosíkovy filosofie, o jeho knize a při úvahách o vědeckosti filosofie. Vědeckost je samozřejmým postulátem všech filosofických prací, které u nás vycházejí a které se píší. Vztah jejich autorů ke konkrétní vědecké disciplíně nebo některým vědním oborům je však takřka bez výjimky zprostředkovaný. Vědeckost znamená pro ně shodu s obecnými zásadami vědy vcelku, vědeckého poznání obecně. Pokud jsem schopen posoudit, dovedl se Kosík orientovat spolehlivě — a to nad míru u filosofa běžnou — ve speciální vědecké problematice, v historiografii a literární vědě. Přitom dokazují Kosíkovy příspěvky k dějinám českého společenského myšlení v 19. století nebo např. jeho postřehy o vztahu mezi Kafkou a Haškem, že jde o víc než jen o pasivní orientaci.

Historická angažovanost Kosíkovy knihy plyne především z okolností objektivních. A to z primárního faktu, že se kniha, jak říká její podtitul, zabývá problematikou „Člověka a světa“. Najdeme v ní filosoficky formulovány otázky, které si klademe, když nás znepokojuje problém času a časovosti, když konfrontujeme svůj život s okolním světem, jenž nás přesahuje v čase směrem do minulosti i do budoucnosti. A toto střetávání s konkretisovanou minulostí není zdaleka výsadou ani břemenem jen historiků. Tradiční filosofie dějin počítala a počítá s námi především jako s příslušníky celků, tříd, národů, států, kultur, lidstva. Hledá odpověď na otázku, odkud jsme přišli a kam jdeme jako členové těch společenství. Nebere v úvahu, že se s dějinami a dějinností střetáváme i ve svém soukromí jako zcela určití a neopakovatelní jednotlivci, jejichž duševní život není totožný jen se souborem idejí, myšlenek, představ, pocitů, reakcí příznačných pro nás jako příslušníky třídy, národa atd., ale má osobní imponderabilia. Osobní prožitek času a dějinnosti lidské existence nechává bez povšimnutí jak historiografie, tak

filosofie dějin. Aktuálnosti tohoto personálního, intimního a znepokojujícího vztahu člověka k dějinám si byla dobře vědoma existenciální filosofie. Těžila z toho, že historiografie i filosofie dějin nechávaly člověka bez opory, jakmile se snažil vymezit svůj osobní vztah k dějinnosti a časovosti. Kosík podnikl pozoruhodný pokus, aby se marxistická filosofie vyrovnala se základními problémy lidské existence v čase nejen z hlediska filosofie, ale ze stanoviska filosofujícího jednonotlivce. Dialektika konkrétního chce poskytnout filosofickou orientaci v problémech našeho současného a moderního života. Protože skutečnost tohoto života a této společnosti jsou realitami historicky vzniklými, dospěl Kosík nutně při přemýšlení o přítomnosti problematice k otázkám filosoficko-historickým; protože naše bytí je bytím v čase, je Kosíkova kniha také závažným příspěvkem z filosofie dějin.

2. Kosík měl upozornit, že o historismu, o časovosti a nadčasové platnosti historických jevů byla vydána v r. 1947 obsažná, informující i podnětná studie Jiřiny Popelové.³ Připomínám jí proto, že základní motiv Kosíkových historických úvah je v ní obsažen. A je nesmírně zajímavé vidět na konkrétním případě, jakým vývojem prošlo české filosofické myšlení za půl druhého desetiletí.

O jaký problém a jaký motiv jde? Práce z dějin dějepisectví a dějin historického myšlení ukázaly, že se z protikladu osvícenského a romantického myšlení zrodil tzv. moderní historismus. V této souvislosti se tím rozumí tolik, že se v druhé polovině 18. století uplatnilo nové hledisko na vztah přítomnosti a minulosti; minulost přestala být ve srovnání s přítomností něčím nedokonalým a zanedbatelným; zvítězilo mínění, že každý jev minulosti je nutno označovat v jeho specifických podmínkách, z nichž vznikl, a v jeho individuálnosti, že hodnotu každého faktu je třeba měřit vzhledem k historickým okolnostem jeho vzniku a platnosti a že nelze uplatňovat při hodnocení minulosti kritéria vzatá z pozdější doby. Rankova slavná slova o tom, že žádná epocha není přípravou k druhé epoše, ale že je přímo bezprostřední k Bohu, jsou — když odhlédneme od teologického pojmosloví — výstižným křesdem historismu.

Historismus, který dovedl vysvětlit existenci každého jevu v dějinách a ukázat nutnost jeho existence, měl — mezi jiným — dva důsledky pro myšlení 19. a 20. století. Za prvé vedl k axiologickému relativismu: jestliže vše, co se událo, mělo svoje důvody, pak nemůže historik nic hodnotit, zbývá mu jen vysvětlovat. Nemá totiž žádný systém hodnot, podle kterého by mohl hodnotit, neboť dobře ví, že platnost všech norem je historicky podmíněna a jen dočasná. Za druhé nedovedl historismus vysvětlit, proč si přesto některé výtvořiny minulosti zachovávají svou živou hodnotu a platnost, a to i mimo historický kontext, ve kterém vznikly a platily. S jistým zjednodušením lze říci, že hlavním problémem historismu je hledání vztahu mezi vznikem jevů a mezi jejich platností. A to je také hlavní motiv historických pasáží Kosíkovy knihy. Zatím co historická věda dovede více méně vyložit, jak a proč skutečnosti vznikají a jak působí v čase, nechává bez odpovědi otázku, čím je způsobeno, že dávno po době svého vzniku existují nejen jako historické dokumenty a prameny, ale jako živá, integrální součást světa, ve kterém žijeme a který považujeme za svůj; je lhostejno, zda jsou to v jednom případě dávno formulované právní normy, v druhém společenské instituce, ve třetím vědecké systémy, ve čtvrtém umělecká díla. Časovost jevů, která je v jejich vzniku, a nadčasovost, jež je dána nepomíjející hodnotou některých z nich, je polaritou, kolem níž osciluje Kosíkovo myšlení.

3. Kosíkova práce vyvolává analogie nejenom s literaturou o problému historismu a historického myšlení. Čtenář je při studiu ustavičně nucen konfrontovat ji s kontextem nedávné filosofické tradice. Kniha se na knihkupeckém trhu dočkala osudu podstatně jiného než většina knih z filosofie. Čtou ji nejen příslušníci vědecké a filosofické generace, kterou vychovávalo marxistické myšlení, ale i lidé kolem čtyřicítky, zasažení v době své první filosofické vnímavosti filosofickými učenými nemarxistickými. Z universitních kateder a příruček poznávali eklektickou směs názorů, jejichž nejsilnější složkou byl zjednodušený pozitivismus; dostávali

se však do styku i s některými prvky tzv. Lebensphilosophie, se zlomky husserlovské fenomenologie, pragmatismu, holismu. Z věd o umění poznávali filosofický strukturalismus, z krásné literatury a esejistiky získávali nejasné tušení o existencionalismu. Když připočteme ojedinelé pokusy o seznámení s logickým novopositivismem, charakterisovali jsme zhruba filosofické klima, v němž se pohyboval od druhé poloviny třicátých let do konce války průměrný intelektuál té generační vrstvy, k níž patří autor Dialektiky konkrétního.

K této filosofické tradici, stejně jako k současnému myšlení zaujímá Kosík — i když ne výslovně — stanovisko; liší se při tom od většiny naší filosofické produkce z posledních let. Postrádali jsme u ní, že se při kritice buržoazních filosofických systémů nesnažila ukázat, proč jejich koncepce, kategorie, pojmové konstrukce vznikaly a zda nebyly deformovaným vyjádřením reálných skutečností a vztahů. Kosík mezi jiným naznačil tam, kde to bylo možné a kde byla příležitost, reálný podklad různých filosofických pojmů, které známe z nejrozdílnějších myšlenkových systémů: naznačuje např., že se za husserlovskými intencionálními akty myšlení skrývá Marxova myšlenka různého druhu osvojení světa, že pojem struktury, spojený s filosofickým strukturalismem a holismem, je nejasným ekvivalentem Marxovy kategorie konkrétní totality. Tímto kritickým, ale nesimplifikujícím vztahem k předchozí filosofické tradici a k současnému buržoaznímu filosofickému myšlení je Dialektika konkrétního zřetelnou obdobou ke Kalivodově Husitské ideologii, jež se podobně vyrovnala s nemarxistickou historiografií.

4. Přímou k problémům historického poznání se Kosík dostává v úvahách o historickém faktu. Tvzení, že „vědecká metoda je plodná podle toho, jak velké bohatství skutečnosti obsaženě v tom či onom faktu je schopna odhalit, vysvětlit a zdůvodnit“ (s. 37) je zdánlivě truismem. Opravdu jím je, ale přitom je i abstraktní formulací jedné ze základních zákonitostí vývoje historického poznání. O platnosti této zákonitosti se přesvědčujeme nejen v dějinách historiografie, ale — ve zkratce — i v denní praxi historika. Pro člověka neseznámeného ani se základy historické metody není např. středověká kronikářská zpráva, kterou nedovede přečíst, historickým faktem. Znalost latiny dovolí reprodukovat kostru příběhu, který se v textu vypráví; znalost situace, o níž pramen referuje, umožní poznat a ocenit věcný přínos pramene; světlost v podobné literatuře dovolí postihnout individuální rysy díla a autora; znalost metodiky hospodářských dějin je předpokladem k využití zlomkovitých nářeků pramene pro poznání dobové ekonomické situace. Zkrátka čím širší jsou souvislosti, ve kterých se interpret historického pramene dovede orientovat, tím plněji nabývá fakt historického smyslu a významu; a tím více skutečností, o nichž nás zpravují prameny, se vůbec stává historickými fakty.

Kosíkovy úvahy o historickém faktu vrhají světlo na názory, které o historickém faktu a historickém poznání vyslovili historikové tak rozdílného zaměření, jako např. Lucien Febvre a Gerhard Ritter. Kvůli dostupnosti odkazují na zmínky, které má o nich I. S. Konč psát dějiny znamená dodávat formu beztvare hmotě, historik historií tvoří, historie vytváří sama svůj objekt. Kosík má dvojitou zásluhu. Za prvé dokazuje, že teze o podílu historikova subjektu na konstituování historických hodnot není nesmysl vzešlý z hlav neschopných historiků nebo zlomyslná lest určená k matení myslí. A za druhé definuje pro ty, kdo by se dali zmást jistou blízkostí pojetí historického faktu v marxistické metodologii a u protagonistů dnešní buržoazní historiografie, základní rozdíl: smysl historického faktu se opravdu objevuje až v tom okamžiku, kdy ho badatel po prvé interpretuje; jestliže však Ritter i Febvre předpokládají, že tento smysl historik do faktu vkládá, v materialistické gnoseologii ho historik objevuje; neexistoval pro nás proto, že nebylo prostředku k jeho odkrytí; proto ho nikdo nemohl ani hledat a postrádat.

Kosíkův soud, že „Každý poznávací proces společenské skutečnosti je kruhovým pohybem, v němž zkoumání vychází z faktů a vrací se k nim nazpět“ (s. 37), pomáhá poznat specifčnost

vývoje historické metody. Vyjadřuje známou skutečnost, že dílčí poznatek získaný pozorováním a analýzou faktu se stává východiskem k vypracování soustavné metodiky. Tu potom historik obrací k rozboru původního východiska, faktu, a objevuje netušené a neznámé stránky jeho historického významu. Tento postup je možno ilustrovat na příkladech z dějin českého dějepiscectví. Mendl studoval hospodářské poměry v českých městech doby předhusitské. Poznal, že berní soupisy městského obyvatelstva, které byly do jeho doby považovány za svědectví o skutečnostech pro historika např. husitsví druhořadých, jsou základem k poznání struktury obyvatelstva středověkých měst. Poučil se výsledky prací cizích a vypracoval relativně exaktní metodický postup k studiu těchto pramenů. Pozdější badatelé tuto metodiku zdokonalili a dospěli jejím prostřednictvím k závěrům, které se s Mendlovými už rozcházejí. Tam, kde Mendl mluvil o dvojjství v městské společnosti, dospěl Graus k poznatku o existenci tří skupin. Ani na tom se bádání nezastavuje. Na základě zjemnělé interpretace týchž pramenů a týchž faktů, které byly východiskem Mendlovým, jsou jeho závěry přehodnocovány dále. Typický příklad tohoto „kruhového pohybu poznávacího procesu od faktů k faktům“ podá studie J. Mezníka v příštím ročníku tohoto sborníku. Na ní je přímo evidentně doložena teze formulovaná Kosíkem na str. 36, že „historický fakt (v tomto případě skladba obyvatelstva středověkého města — pozn. J. M.) je nejen předpokladem zkoumání, ale také jeho výsledek“. Kosíkovu otázku ze str. 37, zda se něco děje s fakty v procesu poznání, lze zodpovědět kladně. Fakta, která u nás před Mendlem nikdo nepovažoval za historická, objevují se nabita bohatstvím skutečností.

5. V těchto souvislostech klade Kosík otázku, „co bylo historickým faktem? Iluze, která působila a »tvořila« dějiny, nebo pravda, která vyšla najevo až později a v rozhodující době jako dění a skutečnost neexistovala?“ Kosík jednoznačně odpovídá na str. 38, že „Mystifikace a falešné vědomí o událostech, o současnosti a minulosti je součástí dějin.“ Odpovídáme na ni stejně i v historiografii? Nepochybně je za námi to stadium, kdy se např. ze správného poznatku, že se v náboženství vyjadřovaly ve středověku reálné zájmy třídy feudálů, došlo takřka k představě, že teologie existovala proto, aby poddaní nemohli poznat základní ekonomický zákon feudalismu. Stále však existuje problém, zda neracionalisujeme výklad dějin a nereprodukuje jejich průběh v historiografii výlučně tak, jak se jeví dnešnímu vědeckému rozumu. Píšeme např. dějiny literatury, kde poesii jedné etapy národního obrození dominuje Máchas, ačkoliv jeho dílo znala a oceňovala v oné době nepočetná vrstva čtenářů. Prozaické dílo Franze Kafky uvádíme v kontextu umění první čtvrtiny 20. století, již je osudově poznamenáno; historickým faktem se však stalo toto dílo až v době kolem druhé světové války.

Situace v dějinách umění je jistě jiná než v dějinách obecných. Historičnost uměleckého faktu je dána totiž nejen jeho místem ve vývoji řady, kterou příslušné umění tvoří, ale i jeho konsumpcí. Nicméně v tzv. obecné historii zapomináme, že průběh a tvářnost historického procesu nebyly určovány jen objektivními zákonitostmi, které dnes dovedeme poznat, ale i záměrnými činy lidí, kteří tuto zákonitost realizovali. Jednali však v souladu se svými představami o běhu dějin a bez znalosti těchto představ je jejich jednání nepochopitelné. V historiografické praxi s nimi zřídka počítáme. K pohledu na dějiny z jejich nitra si historiografie, myslím, dosud nevypracovala prostředky. Zdá se mi, že tato úloha připadne dějinám historického myšlení. Budou nejen ukazovat, v čem se historikové minulosti blížili našemu poznání minulosti, v čem se mylili a v čem byly jejich názory dobově podmíněny, ale musí také rekonstruovat, jak si minulost a přítomnost představovali nejen historikové, ale společnost vůbec. To znamená, že budou studovat nejen historiografii, ale i dobovou publicistiku, politické ideologie, umění apod. Opravdu i toto vědomí o minulosti je historickým faktem. Bez jeho poznání neporozumíme povaze historického studia v příslušné době, ani motivům politické praxe.

6. Při analýze prožívání času vyložil Kosík na str. 54—57, že jej vnímáme dvojnásobně. Jednou je řetězem neměnně se opakujících pravidelných akcí, gest, úkonů: jeví se nám jako

každodennost. Jindy se nám čas prezentuje jako „dějiny“, jako porušení pravidelného rytmu každodennosti výjimečnou událostí. Kosík postřehl, že se při tomto dvojím pojetí času dostává uznání historičnosti jenom tomu, co ruší ustálený pořádek časového plynutí, a že každodenní život mas dostává pečeť ahistoričnosti. Má pravdu, že zrušení antinomie každodennosti a dějin, konstituování důsledně monistického pohledu na společenskou a lidskou skutečnost je až dílem marxismu. Ovšem mám za to, že v historiografické praxi zůstává tato antinomie stále nepřeklenuta.

V historiografii existuje např. mezi jiným protiklad formy, která je založena na výkladu vývoje, dění, událostí, a formy, jejíž náplní je především charakteristika poměrů v určitém období. V německé literatuře se rozlišuje např. *beschreibende* a *entwickelnde Geschichtschreibung*, je odlišován *Strukturhistoriker* a *Ereignishistoriker*. I tam, kde tento extrémní protiklad neexistuje v plné míře, je známo, že se historický výklad pohybuje ve dvou rovinách. Na jedné straně stojí vyprávění dynamických událostí, na druhé straně statická analýza situace, poměrů, struktur. Čím delší časové období historické dílo líčí a čím víc jde o dílo syntetické povahy, tím více přichází ke slovu charakteristika na úkor vyprávění. Stále není v praxi vyřešeno, do jaké míry patří ne snad do historie, ale do historického díla rozbor a popis stavů a situací. Stále existují extrémní případy děl, která podávají jen schéma abstraktního dění nezakotveného v žádných poměrech, nebo naopak jen statické průřezy dobovou společností, z nichž zmizel vývojový zřetel. Je logické, že historikové, kteří považují za osnovu historického dění vývoj politický a myšlenkový, považují praxi, již si společnost vytváří svou existenci, za nehistorickou; je pro ně anonymní každodenností. Lidská společenství v minulosti nebo přítomnosti, jejichž členové vedou jenom tuto každodenní existenci všedního života a práce, jsou pro ně společenstvími nehistorickými. Jejich studium je prý doménou etnografů a sociologů.⁵ Toto oddělování každodennosti od dějin je také jednou z příčin odtrhování prehistorie a historie v buržoazním dějepiscectví.

7. Jedním z nejnápadnějších rysů Kosíkovy práce je pro mne důraz na myšlenku, že poznání pravé povahy skutečnosti, konkrétní totality, není jen pasivním zrcadlením a odkrýváním jejích vlastností, ale součástí praxe, kterou tato skutečnost dostává svůj smysl a svou podobu. Pro historika mají zvláštní význam Kosíkovy aforistické formulace (str. 89 n.), že umělecká díla (řecký chrám, středověká katedrála, renesanční palác) jsou nejen výrazem určité společenské dobové skutečnosti, ale podstatnou, formující složkou této dobové skutečnosti. Vyjadřují svou dobu, odrážejí poměry, v nichž vznikly, ale zároveň tuto dobu a tyto poměry tvoří. Pro historika to znamená, že renesanční historické dílo není jen odrazem dobových názorů na stát a na individuum; že Bachovy Pašije sv. Tomáše nejsou jen výrazem dobové zbožnosti; že Herderovy *Ideen* nejsou jen sepsáním dobových myšlenek o národní podmíněnosti umění. Tato díla sice vyjadřují dobovou historickou skutečnost, ale současně ji tvoří: jimi a v nich existuje renesanční individualismus, barokní religiozita, obrození umění lidovou tvorbou.

Díla umění tedy netvoří jen odlesk pravé dobové skutečnosti, nejsou jen světem zdání, ale součástí skutečnosti, o které vypovídají. Proč však řecký chrám nebo středověká katedrála vytvářejí skutečnost právě podobou řeckého chrámu nebo románské katedrály, proč ji po impresionistech vytváří malba Goghova, Gauguinova a Cézannova? Zdá se mi, že když si položíme takové otázky, překročili jsme mez historickým zkoumáním a mezi analýzou uměleckého historika. Zatím co dějepisce a teoretika umění zajímá v první řadě, jakými speciálními prostředky vyjadřuje a vytváří umělecké dílo skutečnost, musí se historikův pohled v určitém bodu zkoumání zastavit. Nechce-li ztratit orientaci v spleti specializovaných problémů, smí se ptát jen na to, jaký svět umění vytváří.

Je známo, že tato díla tvoří nejen svou dobovou skutečnost, ale že jsou — pokud jde o skutečná díla — součástí každé dobové skutečnosti. Náš svět tvoří nejen díla Brancusiho, ale sou-

časné i plastiky Donatellovy, nejen Marxův Osmnáctý brumaire, ale i Tacitovy Anály. Kosík vychází ze známého Marxova výroku o ideálnosti antického umění. Soudí, že historičnost díla, tj. jeho schopnost působit a existovat i mimo svou dobu, nevyplývá z jeho imanentních vlastností, ale ze vzájemného působení díla a lidstva. Aby mohlo být dílo znovu prožíváno a vnímáno jako živá hodnota, aby překonalo historicitu, tj. vázanost na svou vlastní dobu, musí být splněny dva předpoklady. Jedním je nasycenost díla skutečností a pravdou, druhým „život“ lidstva jako produkujícího a vnímajícího subjektu (str. 97). Jinak řečeno „nadčasovost díla je v jeho časovosti . . .“, na „povaze díla závisí, jaký je rytmus jeho časování: zda má co říci každé době a generaci, či zda promlouvá pouze k určitým dobám“ (str. 98).

Obávám se, že Kosík tak jenom opisuje známou skutečnost, ze které vyšel; že totiž některá díla nejsou vázána na existenci v jednom okamžiku, ale zůstávají trvalými hodnotami. Nedošpěl o mnoho dále, než např. Šalda v esejí O tzv. nesmrtnosti díla básnického. Kosíkova úvaha znamená pokrok jen proti takové interpretaci umění a minulosti, která hodnotí historická fakta jen ve vztahu k jejich době vzniku a bezprostředního působení, jen jako dokumenty a památky.

Těm, kdo vnímají díla minulosti naprosto samozřejmě jako živé součástky aktuální existence, navozuje Kosík jiné nesmírně složité otázky. Bude řecká tragédie pokládána i nadále za vzor krásy? Existují prostředky, jimiž můžeme zjistit, že díla minulosti, která považujeme dnes za živá, jsou živá natolik, aby byla aktualizována i v budoucnosti? Čím je v díle vyjádřena ona nasycenost skutečností a pravdou? S Kosíkem bychom museli odpovědět, že živou součástí budoucnosti budou právě ta díla, která k budoucnosti dokáží promluvit. Nemusíme však potom předpokládat, že se aktualizace a znovuzkříšení může dočkat všechno z minulosti a že se každý fakt může stát historickou hodnotou proto, že v něm budoucnost najde něco, co odpovídá jejím představám a normám? Ze touto normou může přestat být vlys z Parthenonu a stane se jím výzdoba Měsíční pyramidy v Tule?

Není pochyb, že jakmile některé dílo ukáže schopnost ožít dlouho po okamžiku svého vzniku, je pro budoucí přítomnost něčím blízkým. V jejich očích je nasyceno životem a má vlastnosti, které umožňují jeho neustálou regeneraci; novou konkretisací se mu dostává legitimize, že je opravdu dílem nadčasové hodnoty. Ale dostává se mu jí až v okamžiku této konkretisace; tak se jí Villonovi po prvé dostalo od Rabelaise a potom znova od francouzské romantiky. Je-li tomu tak, jak se neptat, zda zůstane úlohou historikovu něco více, než jen aby tyto fakty registroval a potvrdil, že to, co se stalo, muselo se stát?

8. Teze, že dějiny jsou jednota „absolutního v relativním a relativního v absolutním“ (str. 99), že „všobecně lidské se v každé epoše reprodukuje jako výsledek a zvláštní“, že „relativním se vytváří absolutní“ (str. 100), čítával každý historik mnohokrát. Obtížnější než je citovat bylo něco si pod nimi představit a uznat jejich užitečnost v konkrétní historické práci. Kosík o tom říká věty, které není zbytečné reprodukovat: „Nešťastné vědomí, tragické vědomí, romantické vědomí, platonismus, machiavellismus, Hamlet a Faust, Don Quijot, Josef Švejk a Gregor Samsa jsou historicky vzniklé formy vědomí či způsoby lidské existence, které byly vytvořeny v této klasické podobě v určité, jedinečné a neopakovatelné epoše, ale jakmile byly vytvořeny, objevují svého předchůdce v roztroušených fragmentech minulosti, jež jsou ve vztahu k nim nedokonalými pokusy. Jakmile jsou zformovány a jsou »zde«, zařazují se do dějin, protože samy vytvářejí dějiny a získávají platnost, jež je nezávislá na původních historických podmínkách jejich vzniku“ (str. 100—101). A o něco dále: „Společnost, v níž se zrodily geniální myšlenky Herakleitovy, doba, v níž vzniklo umění Shakespearovo, třída, v jejímž »duchu« se formovala filosofie Hegelova, nenávratně zmizely v minulosti, ale »svět Herakleitův«, »svět Shakespearův«, »svět Hegelův« žijí a existují jako živý monument přítomnosti, protože trvale obohacují lidský subjekt“ (str. 103).

To všechno znamená, že tzv. věčné, nadčasové dějinné hodnoty vznikají z časových hodnot, které přežijí svou dobu. Dějinný vývoj přináší neustále nové a nové. Část toho, co vzniká, pomíjí s časem, některé hodnoty jsou však ušetřeny této efemérnosti a ukládají se k těm, které jsou zachovány z minulosti. Naše přítomnost je vlnou v proudu času, je posledním výběžkem dějin. Bytím v čase se pohybujeme po horizontu, pod nímž jsou ve vertikálních vrstvách uloženy výtvary dějin od aliamírských kreseb po Buffeta, od objevu ohně po kybernetiku. V každém okamžiku naší přítomnosti je potenciale obsažena celá minulost lidské kultury. Dějiny jsou neuzavřené. Jsou východiskem aktivity člověka a určují její směr. Tato aktivita vytváří nové hodnoty, které se stávají součástí dějin, a tím mění jejich strukturu a těžiště. V každém okamžiku mají dějiny jinou podobu. Pro naše nástupce budou jiné o to, co jsme k nim přidali. To, co bylo v okamžicích naší tvorby a našeho života jedinečné a zvláště, stalo se — pokud jsme vytvořili skutečnou hodnotu — faktem, který přerostl jedinečné a subjektivní okolnosti svého vzniku. Stane se součástí, konstitutivní složkou objektivní skutečnosti, se kterou se musí vyrovnat každý, kdo přijde po nás, a která ho bude od počátku obklopotvat.

9. Neznám mnoho knih, které ukazují s takovou přesvědčivostí tvořivou úlohu lidské praxe v dějinách, jak to dělá Dialektika konkrétního. Není pro ni snad nic typičtějšího než přesvědčení o tvorbě dějin skrze člověka a nic cizějšího než představa dějin jako mocnosti cizí člověku a existující nůmo rozměr naší skutečnosti. Přesvědčuje, že je v našich možnostech, abychom buď jen žili ve stínu skutečnosti, která je skutečností historicky vzniklou, nebo k ní přidali kus svého, zvětčili a zvětčili sebe sama.

Patří k pocitům naší doby, že člověk pociťuje svou bezmocnost vůči dějinám. Hledá jejich smysl a řád, aby jednal ve shodě s ním. Bída a slabost člověka před dějinami začíná v tom okamžiku, kdy zapomíná, že řád dějin je jeho dílem, výsledkem lidské praxe. Kdy zapomíná, že skutečnost dějin sám vytvořil, že řád do ní nebyl vložen někým nebo něčím na počátku, že je realizován až lidskou praxí. Okřídlený a už takřka zneužívaný pojem „odcizení“ tu nabývá hlubokého smyslu. Člověk nepoznává v dějinách svoje vlastní dílo, vidí v nich cizí a nepřátelskou mocnost. Stojí před nimi bezradný, ptá se svého vlastního výtvaru na to, kdo je sám. Nepoznává, že dějiny nejsou tíhou, která ochromuje, ale výzvou k svobodnému tvoření. — To je tuším trest klíčového oddílu o dějinách a svobodě v závěrečné kapitole knihy (str. 158 n.).

Až do posledních stránek je Dialektika konkrétního apelem k změření vlastního života s dějinami a výzvou k aktivitě. V myšlenkové výstavbě knihy není nedůslednosti a není mnoho mezer. Otázka, a podle mého soudu závažná otázka, se vynoří v okamžiku, kdy celou Kosíkovu konstrukci přehlédíme z odstupu.

Kosík dospěl k závěru, že objektivní skutečnost a dějiny vznikají v každém okamžiku tvořivé praxe. Objektivní realitou a dějinnou základnou budoucí existence se stává všechno, co dějiny pojmu do sebe z našich dobou podmíněných a dobou pomíjejících činů a výtvarů. Nebudeme se proto právem ptát — ať jsme historikové nebo ne — jak si máme počínat, aby se naše činy povznesly nad tuto efemérnost historicity? V společenské praxi lze dosáhnout souladu mezi subjektivním počínáním jednotlivce a objektivním trendem společenského vývoje. Avšak i když jednáme v takové shodě a jsme přesvědčeni, že děláme vše, aby naše dílo přecházelo úzkou základnu našeho života a stalo se součástí dějinné skutečnosti, ví každý z nás, že většina z toho, co vytvoříme, do dějin nepřejde.

Zbývá nám volba. Buď se můžeme spoléhat, že dílo, na kterém pracujeme, bude mezi tím, co dějiny pojmu do sebe jako svou integrální součást a co bude žít v budoucnosti; nebo budeme mít za to, že i malost a přízemnost, ze které se život lidí většinou skládá, bude součástí dějin, totiž stínem a pozadím pozitivních hodnot. Je možné, že tato alternativa může podvázat něčí aktivitu. Přece však je zásluhou Kosíkovy knihy, že odhaluje bez iluze situaci našeho života. Její reálné poznání je samo o sobě dostatečným podnětem k tvorbě navzdory nejistotě, kterou jeden přemáhá stoickým přesvědčením, že v dějinách musí existovat i průměrnost,

druhý zaujatou vírou v hodnotu vlastního díla. Dějiny a budoucnost se při svém soudu nedají ovlivnit ani prvním ani druhým postojem, ale zváží dílo samo.

POZNÁMKY

- ¹ K. K o s í k, *Dialektika konkrétního*, Praha 1963, s. 93—103.
- ² Především v knize *Česká radikální demokracie. Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*, Praha 1958, a ve studii *Dějiny filosofie jako filosofie*, sb. *Filosophie v dějinách českého národa*, Praha 1958, s. 9—24.
- ³ J. P o p e l o v á, *Historický relativismus a pokusy o jeho překonání. — Tři studie z filosofie dějin. Příspěvek k problematice bytí a dění*, Praha 1947.
- ⁴ I. S. K o n, *Kritický nástin filosofie dějin 20. století*, Praha 1963, s. 367 a 393.
- ⁵ Srov. např. úvahy G. R i t t e r a, *Zur Problematik gegenwärtiger Geschichtsschreibung. — Lebendige Vergangenheit*, München 1958, s. 255 n., a *Zum Begriff der Kulturgeschichte*, *Historische Zeitschrift* 171, 1951, s. 293.

Jaroslav Marek

Česko-polské vztahy v Těšínském Slezsku

V posledních deseti letech vyšly péčí Slezského ústavu ČSAV v Opavě a obdobných polských pracovišť ve Vratislavi (Zakład Historii Śląska PAN) či v Katovicích (Śląski Instytut Naukowy) četné práce o česko-polských vztazích na území bývalého Těšínského Slezska a vůbec o vývoji býv. knížectví těšínského v období od konce 18. stol. až do nejnovějších časů. Zájem čs. i polských historiků o problematiku Těšínského Slezska je pochopitelný. Bývalé Těšínsko, kdysi součást tzv. rakouského Slezska, bylo zemí České koruny, ale mělo početnou složku polského etnika. V druhé polovině 19. století vznikla v Těšínském Slezsku složitá národnostně politická situace, zejména v jeho západní části, z které (a rovněž z přilehlého severomoravského území) se vytvořil na přelomu 19. a 20. století nejdůležitější průmyslový revír českých zemí a Rakouska vůbec — Ostravsko-Karvinsko. A právě hospodářský význam západní části Těšínska způsobil, že spory místní české a polské maloburžoazie a buržoazie ze 70.—80. let postupně přerůstaly rámcem Těšínska a vedly na začátku roku 1919 i k několikadenní válce mezi Československem a Polskem o rozdělení Těšínska.

Předválečná buržoazní polská i československá historicko-právní publicistika o Těšínsku (překládaná také do franštiny a angličtiny v letech 1919—1920 i později) přispívala svým šovinistickým pojetím národnostní problematiky Těšínska k prohlubování napětí a nedorozumění na československo-polském pohraničí a mezi oběma státy vůbec. Snad nemusíme dodávat, že ze vzájemných česko-polských sporů na Těšínsku (a pak mezi ČSR a Polskem) těžila už od poloviny 19. století německá buržoazie. Čs.-polských sporů využívalo i nacistické Německo, které nejdříve „dovolilo“ beckovské polské vládě v září 1938 zabrat čs. Těšínsko, aby je pak o rok později vtělilo do „říše“. Nikoli bezvýznamnou přípravu k této okupaci celého Těšínska vykonala publicistika, která si všimla Těšínska v duchu celkového německého pohledu na Slezsko jako na důležitou strategickou křižovatku mezi evropským západem a východem, jihem a severem — a hlavně jako na jednu z cest německého „přirozeného Drang nach Osten“ (Prusko, Rakousko a Slezsko).¹ Kaiserovské a nacistické pohledy na dějiny a význam Slezska